De arbeidsmarktpositie van opleidingen

Datum: 6 december 2017
Auteurs: Michel van Smoorenburg (UWV) en Jim Allen (ROA)

Uit vele rapporten blijkt dat er grote verschillen zijn tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. Schoolverlaters met opleidingen waar een grote vraag naar is, vinden gemakkelijker een baan dan mensen met de minder kansrijke opleidingen. Een goede arbeidsmarktpositie komt ook tot uitdrukking in een hoger loon of vaker een vaste baan. Welke opleidingen zijn dit? Het Researchcentrum van Onderwijs en Arbeidsmarkt schrijft jaarlijks het rapport "Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt". Aan de hand van de schoolverlatersdatabase is gekeken welke opleidingen de beste arbeidsmarktpositie hebben. De analyse bevat geen prognoses. Door een hoge uitbreidingsvraag, vervangingsvraag of instroom van schoolverlaters kunnen arbeidsmarktposities in de toekomst wijzigen. Wel is gebleken dat de relatieve arbeidsmarktpositie van opleidingen tamelijk robuust is. De informatie is daarom goed te gebruiken voor studiekeuzevoorlichting.

Vijf jaargangen en vijf indicatoren

Er is ervoor gekozen om de laatste vijf jaargangen samen te nemen om te komen tot de arbeidsmarktpositie van opleidingen. De informatie boet dan iets in op actualiteitswaarde, maar geeft wel een betrouwbaarder beeld. Dit is essentieel bij het maken van studiekeuzes. Verder worden vijf arbeidsmarktindicatoren gecombineerd (zie bijlage 1). De aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt uit zich namelijk op verschillende manieren. Uitsluitend de factor werkloosheid is vaak niet informatief genoeg. Door een klein aantal uren te werken is er geen sprake van werkloosheid, maar wel van een laag maandinkomen. Naast werkloosheid, is daarom het bruto maandsalaris meegenomen. Daarnaast blijft nog een aantal andere factoren vaak onderbelicht bij een focus op alleen werkloosheidscijfers: werken onder niveau, werken in een andere richting en werken met een flexibel contract. De combinatie van deze vijf indicatoren en vijf jaargangen geeft een robuuster en evenwichtiger beeld. Een lage score op deze indicator wil overigens niet zeggen dat de opleiding inhoudelijk niet goed in elkaar steekt, alleen dat er bij werkgevers betrekkelijk weinig behoefte is aan schoolverlaters van deze opleidingen. Het is verder van belang om naast de samengestelde indicator ook de informatie over de vijf onderliggende factoren te presenteren, om mensen de kans te bieden om optimale keuzes te maken op basis van de factoren die ze zelf het belangrijkst vinden.

Top 10 mbo-opleidingen

In totaal voldoen 59 mbo-opleidingen aan alle criteria om vergeleken te worden (zie bijlage 1 en 2). Er is gekozen om alleen opleidingen binnen het middelbaar beroepsonderwijs in de beroepsopleidende leerweg (bol) van niveau 3 of 4 met elkaar te vergelijken. De bol-opleiding van niveau 4 in de procestechniek staat op de eerste plaats. Het maandsalaris is het hoogst van alle opleidingen, de werkloosheid is 0%, flexwerk komt nauwelijks voor en men werkt vrijwel altijd in de eigen richting en op het eigen niveau. Ook enkele andere technische opleidingen doen het uitstekend op de arbeidsmarkt, zoals operationele techniek, mechatronica en engineering. Daarnaast scoren de

scheepvaart-opleidingen op zowel niveau 3 als 4 goed. Dit geldt tevens voor de verzorgende (niveau 3) en verplegende (niveau 4) opleiding.

Van de 59 mbo-opleidingen scoort de bol3-opleiding automatisering het slechtst. Dit is opvallend, want over het algemeen doen de ict-opleidingen het erg goed op de arbeidsmarkt. Dit geldt voor hbo- en wo-opleidingen, maar ook de bol4-opleiding automatisering staat in de top 20 van opleidingen met de béste arbeidsmarktpositie. De automatiseringsopleiding op niveau 3 wordt echter gekenmerkt door een hoge werkloosheid en veel flexibel werk. Circa de helft van de schoolverlaters wijkt uit naar een andere richting of is onder het niveau werkzaam. Daarnaast scoren een aantal andere economisch-administratieve mbo-opleidingen slecht wat betreft de arbeidsmarktpositie. Dit geldt op niveau 3 en 4 voor bijvoorbeeld toerisme & recreatie, bedrijfsadministratie, detailhandel en secretarieel. Bij mbo economisch-juridisch heeft maar liefst 64% van de werkende schoolverlaters flexibel werk, terwijl dit gemiddeld bij bol3/4 op 41% ligt. Mode en kleding, bloemschikken, dierverzorging en sport & beweging doen het ook minder goed. Daar waar schoolverlaters van de verzorgende en verplegende opleidingen een goede positie op de arbeidsmarkt hebben, is de situatie bij welzijnsopleidingen minder florissant. Dit geldt voor bol4 sociaal-cultureel werker, bol3 sport- en bewegingsleider of bol3 sociaal-pedagogisch werk. Bij de artiesten-opleiding op niveau 4 is de werkloosheid laag, maar werkt ruim de helft onder het niveau en/of buiten de eigen richting (zie bijlage 2).

nr	Beste arbeidsmarktpositie mbo	nr	Slechtste arbeidsmarktpositie mbo
1	BOL4 Procestechniek	1	BOL3 Automatisering
2	BOL4 Scheepvaart	2	BOL3 Toerisme, recreatie en reizen
3	BOL4 Operationele techniek	3	BOL3 Bedrijfsadministratie
4	BOL3 Machinebouw mechatronica	4	BOL3 Groothandel/distributie
5	BOL3 Haven en vervoer	5	BOL4 Mode en kleding (presentatie)
6	BOL4 Verpleging en verzorging	6	BOL3 Dierverzorging en veterinaire ondersteuning
7	BOL3 Scheepvaart	7	BOL3 Bloemschikken en bloemhandel
8	BOL4 Engineering (technicus)	8	BOL4 Detailhandel/ambulante handel
9	BOL4 Plantenteelt	9	BOL4 Economisch-juridisch
10	BOL3 Verpleging en verzorging	10	BOL3 Grafische techniek communicatie, audiovisueel en multimedia

Top 20 hbo-opleidingen

Bij het hbo voldoen 143 opleidingen aan alle criteria om vergeleken te worden (zie bijlage 1 en 3). Er is een ranglijst samengesteld met de beste en slechtste hbo-opleidingen, wat betreft hun arbeidsmarktpositie. Net als bij het mbo staat een technische opleiding op de nummer één positie: hbo mechatronica. Niet het allerhoogste maandsalaris, maar bijna iedereen heeft na deze opleiding een baan op het eigen niveau en in de eigen richting, er is weinig flexwerk en er is lage werkloosheid. Het hoogste bruto maandsalaris wordt echter behaald na de hbo-opleiding verloskunde. Dit zal ongetwijfeld ook een compensatie zijn voor de onregelmatige werktijden en werken in de nacht. Vrijwel iedereen vindt werk en dit is ook op het eigen niveau en in de eigen richting. Wél heeft een tamelijk klein gedeelte van de verloskundigen na anderhalf jaar een vaste baan.

Verder doet een aantal andere technische en ICT-opleidingen het erg goed op de arbeidsmarkt, zoals blijkt uit de tabel. Maar ook een aantal opleidingen in de gezondheidszorg, zoals mondhygiëne,

optometrie en podotherapie. De top 20 wordt afgesloten met hbo-accountancy : dit is de hbo-opleiding die het best scoort op de arbeidsmarkt in het economische cluster.

nr	Beste arbeidsmarktpositie hbo	nr	Slechtste arbeidsmarktpositie hbo
1	HBO Mechatronica	1	HBO Oriëntaalse Talen en Communicatie
2	HBO Verloskunde	2	HBO Autonome beeldende kunst
3	HBO Embedded Systems Engineering	3	HBO Erfgoedprofessional
4	HBO Opleiding Mondhygiëne	4	HBO Antroposofische Gezondheidszorg
5	HBO Technische Informatica	5	HBO Culturele en Maatschappelijke Vorming
6	HBO Industriële Automatisering	6	HBO Productontwerp
7	HBO Leraar exact vak (2e gr)	7	HBO Sport, Gezondheid en Management
8	HBO Optometrie	8	HBO Toerisme en recreatie
9	HBO Informatica	9	HBO Ruimtelijke Ordening en Planologie
10	HBO Netwerk Infrastructuur Design	10	HBO Toegepaste psychologie
11	HBO Opleiding Podotherapie	11	HBO Hogere Europese Beroepen Opleiding
12	HBO Werktuigbouwkunde	12	HBO Music Management
13	HBO Scheepsbouwkunde	13	HBO Godsdienst-pastoraal werk
14	HBO Bedrijfskundige Informatica	14	HBO Sport en Bewegingseducatie
15	HBO Leraar taal (2e gr)	15	HBO Hoger Toeristisch en Recreatief Onderwijs
16	HBO Elektrotechniek	16	HBO Integrale Veiligheid
17	HBO HBO-ICT	17	HBO Creatieve Therapie
18	HBO Maritiem officier	18	HBO Social work
19	HBO Business IT & Management	19	HBO Pedagogiek
20	HBO Accountancy	20	HBO Visuele communicatie

De hbo-opleiding met de slechtste arbeidsmarktpositie is hbo oriëntaalse talen en communicatie. Dit wil niet zeggen dat de opleiding inhoudelijk niet goed in elkaar steekt. Bij werkgevers is echter weinig behoefte aan deze afgestudeerden. Slechts 19% komt in de eigen richting terecht en 44% moet een baan aanvaarden onder het hbo-niveau. Kennelijk zijn zij niet goed in staat om hun kennis en vaardigheden buiten hun eigen vakgebied te benutten, want maar liefst één op de drie werkloos. De hbo-opleiding autonome beeldende kunst heeft de op één na slechtste arbeidsmarktpositie. Vooral het gemiddeld maandinkomen van schoolverlaters is erg laag en bijna driekwart heeft een flexbaan. Wél lijkt er sprake van enige verbetering, want in de laatste twee cohorten daalt de werkloosheid aanzienlijk en stijgt het maandloon flink.

Verder scoort een aantal hbo-opleidingen op het gebied van gedrag en maatschappij slecht. Dit betreft bijvoorbeeld hbo culturele en maatschappelijke vorming, hbo toegepaste psychologie, hbo godsdienst-pastoraal werk, hbo sport en bewegingseducatie, hbo creatieve therapie, hbo social work en hbo pedagogiek. Vaak moeten deze schoolverlaters uitwijken onder hun niveau en buiten hun richting en accepteren dan lagere lonen en flexwerk. Verder is de arbeidsmarktpositie van de toeristische opleidingen al jarenlang slecht.

Voorlichting nodig

Kiest de jongere puur uit interesse en worden de (soms nare) gevolgen genegeerd? Interesse is zeker de dominante drijfveer bij studiekeuzes. Maar recent onderzoek van hoogleraar D. Fouarge laat zien, dat jongeren zich niet alleen door interesses, maar ook door arbeidsmarktperspectieven laten leiden wanneer deze informatie wordt aangeboden. Er is soms zelfs sprake van een afruil tussen interessante studierichtingen en studierichtingen met betere arbeidsmarktperspectieven. Jongeren kiezen soms voor iets minder interessante studierichtingen wanneer de arbeidsmarktperspectieven beter zijn.

Maar wordt deze informatie over arbeidsmarktperspectieven in de praktijk wel in voldoende mate aangeboden? Er zijn diverse indicaties dat de informatievoorziening aan studiekiezers suboptimaal is. Allereerst zijn studiekiezers zélf vaak ontevreden over de kwaliteit van de voorlichting. Slechts de helft van de mbo'ers en een derde van de hbo'ers is achteraf (zeer) tevreden over de voorlichting over de beroepsmogelijkheden die ze geboden is. Hier lijkt verbetering mogelijk. Een tweede indicatie is het gebruik van de soorten informatiebronnen. De belangrijkste informatiebronnen bij de keuze voor een vervolgstudie zijn de voorlichtingsdagen van de vervolgopleidingen en de meeloopdagen. Scholieren laten zich in hun studiekeuze vooral leiden door informatie die ze verkrijgen van vervolgopleidingen en niet door informatie van de eigen school of van onafhankelijke instanties. Ook wordt er weinig gebruik gemaakt van de informatie van mentoren en decanen op de huidige school. Een derde indicatie voor een suboptimale informatievoorziening is onderzoek naar spijt van de opleidingskeuze. Deze blijkt samen te hangen met de diverse indicatoren van de arbeidsmarktpositie. Achteraf gezien zou een groot deel van de schoolverlaters met een opleiding met een goede arbeidsmarktpositie weer dezelfde opleiding kiezen. Schoolverlaters van opleidingen met een slechte arbeidsmarktpositie zouden achteraf vaak voor een andere opleiding hebben gekozen. Het besef over de gevolgen van de studiekeuze dringt pas later door.

Het gaat er dus niet om dat studenten altijd de opleidingen met de beste arbeidsmarktpositie moeten kiezen. Er zijn echter sterke indicaties dat veel studenten zich onvoldoende bewust zijn van de gevolgen van de studiekeuze op de arbeidsmarkt. Een betere voorlichting en verwerking van deze informatie zou wellicht kunnen leiden tot bewustere keuzes. Het prijskaartje van de keuze is vaak pas achteraf bekend, zowel voor het individu als voor de maatschappij. Betere voorlichting kan spijt achteraf voorkomen en kunnen leiden tot een betere start op de arbeidsmarkt.

BIJLAGE 1 Gekozen aanpak

Selectie data

De schoolverlatersonderzoeken van het Researchcentrum van Onderwijs en Arbeidsmarkt worden jaarlijks gehouden. Elk jaar wordt een afstudeercohort genomen, dat na gemiddeld 1,5 jaar wordt geënquêteerd. Het laatste betreft cohort 2014-2015, dat in 2016 is ondervraagd. Er zijn 225.000 schoolverlaters benaderd, waarvan 32% heeft gerespondeerd. Ter bepaling van de arbeidsmarktpositie van opleidingen is het gemiddelde genomen van de laatste vijf cohorten 2010-2011 t/m 2014-2015. De reden hiervoor is dat hierdoor een robuuster beeld ontstaat, dat minder gevoelig is voor tijdelijke (conjuncturele) schommelingen en op een groot aantal respondenten is gebaseerd. Hierdoor zijn ook opleidingen met minder gediplomeerden mee te nemen. Het boet hierdoor wel enigszins in op de actuele situatie.

Om een vergelijking mogelijk te maken is zoveel mogelijk gekozen voor homogene groepen. De mbo-opleidingen worden onderling vergeleken, als ook de hbo-opleidingen. Hierbij is uitgegaan van de opleidingsclassificatie die ROA hanteert in het Schoolverlaters Informatie Systeem. Voor de bepaling van de arbeidsmarktpositie is een aantal selecties uitgevoerd:

- Alleen gediplomeerde schoolverlaters;
- Alleen voltijds hbo-Bacheloropleidingen;
- Alleen mbo-opleidingen van de Beroeps Opleidende Leerweg (bol), van niveau 3 en 4;
- Alleen indien er genoeg respondenten zijn. Bij de gegevens over de arbeidsmarktintrede gaat het om ten minste 40 schoolverlaters die tot de beroepsbevolking behoren. Bij beroepsbevolking gaat het om de internationale definitie van beroepsbevolking, dus schoolverlaters die ten minste 1 uur per week (willen) werken, waarbij doorlerende studenten met een bijbaan buiten beschouwing zijn gelaten.
- Alleen opleidingen zijn meegenomen waar informatie beschikbaar is voor de volgende gegevens: werkloosheid op moment van enquêteren, bruto maandinkomen, percentage flexibel werk, percentage dat werk heeft op ten minste het eigen onderwijsniveau en percentage dat werk heeft in eigen of verwante richting. Wanneer één gegeven ontbreekt, is de opleiding niet meegenomen. Het percentage flexibel werk is uitsluitend gebaseerd op het laatste cohort, omdat eerdere gegevens niet vergelijkbaar zijn.

Selectie factoren

Er is ervoor gekozen om vijf arbeidsmarktindicatoren te combineren en ze elk een gelijk gewicht te geven. De aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt uit zich namelijk op verschillende manieren, die overigens wel een zekere mate van samenhang vertonen en allen staan voor de latente variabele “arbeidsmarktpositie”. Uitsluitend de factor werkloosheid is vaak niet informatief genoeg. Er zijn weinig schoolverlaters werkloos, ook omdat men niet snel of lang in aanmerking komt voor een uitkering. Door een klein aantal uren te werken is er bovendien geen sprake van werkloosheid, maar wel van een laag maandinkomen. Naast werkloosheid, is daarom het bruto maandsalaris meegenomen. Er is gekozen voor het bruto maandsalaris – en niet voor het bruto uurloon – omdat een zeer fors deel van de werkende schoolverlaters met kleine baantjes meer uren wil werken. Kennelijk is deeltijdwerk meestal geen vrijwillige keuze, maar een uitvloeisel van beperkte arbeidsmarktkansen. Het is dan reëler om de maandlonen nemen. Nadeel van deze keuze is dat er

soms wél sprake is van een vrijwillige keuze om weinig uren te werken, bijvoorbeeld omdat het een leerbaan betreft of omdat werk wordt gecombineerd met zorgtaken. Daarnaast blijft nog een aantal andere factoren vaak onderbelicht bij een focus op alleen werkloosheidscijfers: werken onder het niveau en werken in een andere richting. Beiden worden opgevat als indicaties van een slechte arbeidsmarktpositie en beiden correleren met een lage baantevredenheid. Als vijfde en laatste factor is het werken met een flexibel contract. Een flexibele aanstelling betreft een aanstelling als uitzendkracht, oproepkracht e.d. of een aanstelling in tijdelijke dienst. Dit gaat gepaard met werk- en inkomensonzekerheid, wat als onwenselijk worden gezien. De combinatie van deze vijf indicatoren geeft een robuuster en evenwichtiger beeld. De analyse is identiek van een soortgelijke UWV-analyse twee jaar eerder, met soortgelijke uitkomsten.

Er is geen rekening gehouden met het feit dat de arbeidsmarktpositie van de gediplomeerden van een opleiding na verloop van tijd kan toe- of afnemen. Dit kan in het voordeel werken van smallere opleidingen. Bredere opleidingen zouden na verloop van tijd in het voordeel kunnen zijn, zodra flexibiliteit nodig of wenselijk is. De analyse is identiek van een soortgelijke UWV-analyse twee jaar eerder, met soortgelijke uitkomsten. Een goede arbeidsmarktpositie wordt gekenmerkt door een lage (start-)werkloosheid, een hoog bruto maandinkomen, een laag percentage flexibel werk, een hoog percentage werk op ten minste het eigen onderwijsniveau en hoog percentage werk in de eigen of verwante richting. Van alle vijf de arbeidsmarktindicatoren zijn Z-scores berekend, apart voor de bol3/4-opleidingen en hbo-opleidingen. De arbeidsmarktpositie van een opleiding is bepaald door het gemiddelde te nemen van de vijf Z-scores. Er is bovendien een gevoeligheidsanalyse uitgevoerd door te variëren in de gewichten van de factoren. Hierdoor kunnen sommige opleidingen soms iets stijgen of dalen op de ranglijst. De invloed is echter beperkt door een hoge onderlinge correlatie van de vijf factoren.

De ranglijst geeft de positie ten opzichte van elkaar weer, wat betreft arbeidsmarktuitkomsten. Het is geen directe maat voor de kwaliteit van de opleiding, maar geeft aan in hoeverre schoolverlaters een goede start maken op de arbeidsmarkt.

BIJLAGE 2 Opleidingen bol 3/4 naar arbeidsmarktpositie 2012-2016 (gunstige top 10 groen; ongunstige top 10 rood)

rang	Studierichting	Werk-loosheid	Bruto maand-inkomen	Flexi-bel werk	Werk op eigen niveau	Werk in eigen richting
1	BOL4 Procestechniek	0%	2.503	6%	84%	96%
2	BOL4 Scheepvaart	6%	2.243	24%	90%	97%
3	BOL4 Operationele techniek	1%	2.387	31%	84%	90%
4	BOL3 Machinebouw mechatronica	3%	1.932	3%	82%	82%
5	BOL3 Haven en vervoer	4%	2.081	19%	86%	92%
6	BOL4 Verpleging en verzorging	1%	1.679	28%	97%	95%
7	BOL3 Scheepvaart	6%	2.373	23%	87%	83%
8	BOL4 Engineering (technicus)	3%	1.841	22%	84%	88%
9	BOL4 Plantenteelt	2%	1.681	14%	82%	79%
10	BOL3 Verpleging en verzorging	2%	1.290	29%	90%	93%
11	BOL3 Grond-, water- en wegenbouw	1%	1.722	11%	68%	80%
12	BOL4 Assistenten gezondheidszorg	4%	1.454	35%	93%	92%
13	BOL4 Haven en vervoer	4%	1.611	22%	75%	66%
14	BOL4 Motorvoertuigen	2%	1.495	33%	72%	72%
15	BOL4 Maatschappelijke zorg	6%	1.242	46%	86%	86%
16	BOL4 Vliegtuigtechnieken	5%	1.728	53%	82%	75%
17	BOL4 Bouw	3%	1.562	37%	73%	67%
18	BOL4 Laboratoriumtechniek	11%	1.751	60%	90%	85%
19	BOL3 Motorvoertuigen	14%	1.502	13%	65%	74%
20	BOL4 Automatisering	12%	1.563	42%	81%	75%
21	BOL4 Transport en logistiek	4%	1.388	59%	86%	65%
22	BOL4 Horeca, instellingskeuken en contractcatering	6%	1.250	32%	68%	71%
23	BOL4 Houtbewerking en woninginrichting	5%	1.330	31%	68%	62%
24	BOL3 Horeca, instellingskeuken en contractcatering	5%	1.135	36%	63%	82%
25	BOL4 Uiterlijke verzorging	2%	912	44%	78%	66%
26	BOL4 Groene ruimte	10%	1.519	49%	72%	71%
27	BOL3 Brood- en banketbakken	4%	1.147	30%	60%	57%
28	BOL4 Maatschappelijke dienstverlening	8%	1.240	52%	77%	69%
29	BOL3 Maatschappelijke dienstverlening	9%	1.089	50%	74%	77%
30	BOL4 Sport en bewegen	4%	1.051	38%	69%	54%
31	BOL3 Beveiliging	7%	1.472	39%	57%	58%
32	BOL4 Groothandel/distributie	5%	1.270	36%	67%	45%
33	BOL4 Secretarieel	10%	1.267	51%	78%	64%
34	BOL3 Groene ruimte	10%	1.275	48%	63%	73%
35	BOL4 Sociaal-pedagogisch werk	8%	986	55%	72%	66%
36	BOL4 Dierverzorging en veterinaire ondersteuning	7%	1.075	50%	67%	58%
37	BOL4 Bedrijfsadministratief	13%	1.289	49%	72%	63%
38	BOL4 Graf. techn, communicatie, audiovisueel en multimedia	11%	1.199	42%	64%	54%
39	BOL3 Uiterlijke verzorging	6%	781	44%	60%	61%

rang	Studierichting	Werk-loosheid	Bruto maand-inkomen	Flexi-bel werk	Werk op eigen niveau	Werk in eigen richting
40	BOL3 Houtbewerking en woninginrichting	15%	1.471	44%	53%	68%
41	BOL3 Sociaal pedagogisch werk	10%	887	62%	71%	70%
42	BOL4 Commercieel	11%	1.246	45%	64%	43%
43	BOL4 Toerisme, recreatie en reizen	9%	1.138	51%	63%	42%
44	BOL4 Artiest (drama)	3%	1.083	49%	48%	42%
45	BOL4 Facilitaire dienstverlening	7%	1.275	50%	48%	45%
46	BOL3 Secretarieel	16%	1.086	52%	68%	57%
47	BOL3 Detailhandel/ambulante handel	9%	868	42%	53%	51%
48	BOL4 Sociaal-cultureel werker	8%	1.080	63%	69%	40%
49	BOL3 Sport en bewegingsleider	8%	963	46%	54%	44%
50	BOL3 Graf. techn, communicatie, audiovisueel en multimedia	16%	1.204	52%	60%	60%
51	BOL4 Economisch-juridisch	13%	1.134	63%	74%	43%
52	BOL4 Detailhandel/ambulante handel	9%	1.039	51%	55%	45%
53	BOL3 Bloemschikken en bloemhandel	14%	815	42%	59%	48%
54	BOL3 Dierverzorging en veterinaire ondersteuning	10%	936	46%	50%	45%
55	BOL4 Mode en kleding (presentatie)	6%	728	52%	53%	40%
56	BOL3 Groothandel/distributie	5%	1.025	59%	51%	34%
57	BOL3 Bedrijfsadministratief	21%	1.156	58%	67%	50%
58	BOL3 Toerisme, recreatie en reizen	15%	993	54%	55%	40%
59	BOL3 Automatisering	24%	1.204	56%	55%	52%
	BOL niveau 3/4 Totaal	8%	1.350	41%	70%	65%

BIJLAGE 3 Voltijds opleidingen hbo bachelor naar arbeidsmarktpositie 2012-2016 (gunstige top 20 groen; ongunstige top 20 rood)

rang	Studierichting	Werk-loosheid	Bruto maand-inkomen	Flexi-bel werk	Werk op eigen niveau	Werk in eigen richting
1	HBO Mechatronica	2%	2.478	23%	92%	93%
2	HBO Verloskunde	1%	3.386	62%	99%	96%
3	HBO Embedded Systems Engineering	0%	2.584	40%	96%	91%
4	HBO Opleiding Mondhygiëne	2%	2.406	40%	98%	97%
5	HBO Technische Informatica	3%	2.434	28%	92%	89%
6	HBO Industriële Automatisering	0%	2.526	38%	90%	90%
7	HBO Leraar exact vak (2e gr)	2%	2.159	32%	96%	93%
8	HBO Optometrie	0%	2.330	48%	97%	97%
9	HBO Informatica	3%	2.454	31%	94%	86%
10	HBO Netwerk Infrastructuur Design	1%	2.566	33%	87%	84%
11	HBO Opleiding Podotherapie	0%	2.029	42%	97%	97%
12	HBO Werktuigbouwkunde	3%	2.563	44%	93%	94%
13	HBO Scheepsbouwkunde	0%	2.532	49%	98%	85%
14	HBO Bedrijfskundige Informatica	5%	2.738	36%	93%	84%
15	HBO Leraar taal (2e gr)	3%	2.087	36%	95%	93%
16	HBO Elektrotechniek	3%	2.519	41%	90%	90%
17	HBO HBO-ICT	5%	2.430	35%	94%	85%
18	HBO Maritiem officier	1%	3.087	31%	51%	96%
19	HBO Business IT & Management	4%	2.436	39%	94%	80%
20	HBO Accountancy	4%	2.231	41%	91%	93%
21	HBO Medisch Beeldvormende en Radiotherapeutische Technieken	4%	2.139	45%	93%	95%
22	HBO Luchtvaarttechnologie	7%	2.720	53%	96%	89%
23	HBO Autotechniek	4%	2.497	49%	88%	85%
24	HBO Civiele Techniek	5%	2.404	55%	89%	93%
25	HBO Orthoptie	0%	1.945	56%	86%	96%
26	HBO AOT Techniek	3%	2.473	39%	70%	84%
27	HBO Technische Bedrijfskunde	3%	2.504	54%	90%	77%
28	HBO Chemische Technologie	8%	2.573	53%	90%	87%
29	HBO Docent muziek	1%	1.709	52%	91%	90%
30	HBO Aviation	4%	2.446	47%	84%	73%
31	HBO Business Administration in Hotel Management	5%	2.335	43%	87%	73%
32	HBO Engineering, Design and Innovation	5%	2.428	56%	86%	86%
33	HBO Informatie en Communicatie Technologie	9%	2.227	43%	90%	84%
34	HBO Fiscaal Recht en Economie	5%	2.066	50%	91%	85%
35	HBO Technische Natuurkunde	5%	2.543	68%	93%	86%
36	HBO Bedrijfseconomie	5%	2.226	56%	87%	84%
37	HBO Leraar maatschappij vak (2e gr)	5%	2.117	57%	90%	88%
38	HBO Opl. tot Fysiotherapeut	5%	1.928	63%	95%	92%
39	HBO Logistiek en Economie	3%	2.347	60%	82%	84%
40	HBO Huidtherapie	2%	1.635	66%	94%	96%
41	HBO Financial Services Management	4%	2.363	53%	79%	76%
42	HBO Industrieel Produdukt Ontwerpen	6%	2.177	63%	91%	85%

rang	Studierichting	Werk-loosheid	Bruto maand-inkomen	Flexi-bel werk	Werk op eigen niveau	Werk in eigen richting
43	HBO Opleiding tot Verpleegkundige	2%	1.945	52%	65%	94%
44	HBO Logistiek en Technische Vervoerskunde	7%	2.416	63%	81%	84%
45	HBO Docent drama	3%	1.395	63%	95%	90%
46	HBO Opleiding voor Ergotherapie	4%	1.813	64%	84%	91%
47	HBO Business Management	0%	2.229	62%	89%	52%
48	HBO Bouwtechnische Bedrijfskunde	8%	2.380	64%	88%	78%
49	HBO Docent dans	2%	1.514	44%	75%	79%
50	HBO Vertaalacademie	5%	2.390	76%	90%	76%
51	HBO Technologie Groene sector	5%	2.232	64%	79%	79%
52	HBO Opleiding voor Logopedie	4%	1.466	65%	88%	92%
53	HBO Bedrijfsmanagement MKB	5%	2.338	61%	82%	66%
54	HBO Educatie Groene sector	7%	1.987	64%	85%	84%
55	HBO Chemie	7%	2.269	69%	80%	87%
56	HBO Opl. tot Oefentherapie-Mensendieck	6%	1.626	55%	81%	83%
57	HBO Applied Science	6%	2.222	74%	81%	86%
58	HBO Bouwmanagement en Vastgoed	8%	2.291	72%	88%	75%
59	HBO Game Architecture and Design	10%	2.018	53%	84%	72%
60	HBO 2e gr Nederlandse Gebarentaal/Tolkenopleiding	3%	1.592	66%	84%	78%
61	HBO Commerciële Economie	7%	2.155	59%	81%	68%
62	HBO International Business and Management Studies	13%	2.315	50%	85%	65%
63	HBO Hoger Hotelonderwijs	6%	2.108	55%	74%	69%
64	HBO Technische Commerciële Confectiekunde	9%	1.917	52%	80%	75%
65	HBO Vastgoed en Makelaardij	6%	2.095	64%	81%	69%
66	HBO Communication & Multimedia Design	9%	2.035	53%	82%	68%
67	HBO Leraar basis-/speciaal onderwijs	7%	1.672	77%	91%	91%
68	HBO International Business and Languages	10%	2.185	50%	80%	60%
69	HBO Small Business en Retail Management	5%	2.140	52%	72%	57%
70	HBO Food design and innovation	5%	2.037	43%	68%	53%
71	HBO Leraar lichamelijke opvoeding	3%	1.627	73%	77%	86%
72	HBO Gezondheidszorg Technologie	5%	2.238	70%	78%	62%
73	HBO Bouwkunde	9%	2.104	63%	75%	78%
74	HBO Bedrijfskunde MER	7%	2.140	63%	80%	59%
75	HBO Oefentherapie Cesar	2%	1.302	72%	80%	83%
76	HBO Biologie en Medisch Laboratoriumonderzoek	8%	2.024	77%	75%	87%
77	HBO Personeel en Arbeid	7%	2.085	71%	76%	70%
78	HBO Media, Informatie en Communicatie	8%	1.908	60%	78%	60%
79	HBO Management, Economie en Recht	8%	2.109	66%	76%	61%
80	HBO Theatermaker	2%	1.356	63%	76%	65%
81	HBO People and Business Management	8%	2.208	70%	72%	67%

rang	Studierichting	Werk-loosheid	Bruto maand-inkomen	Flexi-bel werk	Werk op eigen niveau	Werk in eigen richting
82	HBO Technische Commerciële Textielkunde	13%	1.931	56%	78%	71%
83	HBO Wiskunde	19%	2.223	57%	84%	71%
84	HBO Bestuurskunde/Overheidsmanagement	11%	2.568	64%	78%	47%
85	HBO Landbouw	8%	1.946	61%	66%	69%
86	HBO Opl. Bewegingsagogie/Psychomotorische Therapie	2%	1.366	72%	63%	84%
87	HBO Built Environment	10%	2.088	76%	76%	77%
88	HBO Communicatiesystemen	14%	1.959	60%	81%	65%
89	HBO Farmakunde	9%	2.017	77%	61%	91%
90	HBO Communicatie	9%	1.876	66%	77%	62%
91	HBO Facility Management	7%	1.993	70%	73%	59%
92	HBO Sport, Management en Ondernemen	4%	1.765	58%	72%	42%
93	HBO Sociaal-Juridische Dienstverlening	10%	2.029	77%	74%	75%
94	HBO Kunst en Techniek	10%	1.792	64%	77%	63%
95	HBO Groene ruimte	11%	1.944	71%	75%	70%
96	HBO Event Management	2%	1.556	52%	65%	41%
97	HBO Danser	5%	1.268	71%	70%	78%
98	HBO Bewegingstechnologie	11%	1.932	60%	70%	60%
99	HBO Commercieel Management	13%	2.026	62%	70%	67%
100	HBO Milieukunde	20%	2.083	65%	84%	79%
101	HBO Journalistiek	11%	1.804	68%	79%	62%
102	HBO Informatiedienstverlening en -management	15%	2.106	67%	75%	67%
103	HBO Trade Management gericht op Azië	14%	2.024	59%	76%	53%
104	HBO Docent beeldende kunst en vormgeving	7%	1.375	67%	68%	73%
105	HBO Musicus	5%	1.138	65%	72%	64%
106	HBO Rechten	9%	1.882	76%	73%	65%
107	HBO Verkeerskunde	16%	2.190	82%	83%	74%
108	HBO Integrale Veiligheidskunde	8%	2.029	69%	66%	51%
109	HBO Sociaal Pedagogische Hulpverlening	5%	1.520	69%	42%	87%
110	HBO Toegepaste Biologie	14%	1.910	76%	75%	70%
111	HBO Sport en Bewegen	5%	1.632	65%	57%	52%
112	HBO Maatschappelijk Werk en Dienstverlening	8%	1.723	78%	57%	78%
113	HBO Sportmarketing & Management	11%	1.852	73%	76%	52%
114	HBO Voeding en Diëtiek	8%	1.370	74%	69%	68%
115	HBO International Business	21%	2.045	58%	78%	54%
116	HBO Voortgezette opleiding muziek	4%	1.275	56%	34%	75%
117	HBO Media en Entertainment Management	11%	1.808	66%	72%	44%
118	HBO Hogere Juridische Opleiding	15%	2.053	72%	68%	60%
119	HBO Vormgeving algemeen	7%	1.253	64%	64%	55%
120	HBO Ruimtelijk ontwerp	10%	1.151	65%	70%	62%
121	HBO Vrijetijdsmanagement	9%	1.813	66%	64%	42%

rang	Studierichting	Werk-loosheid	Bruto maand-inkomen	Flexi-bel werk	Werk op eigen niveau	Werk in eigen richting
122	HBO Visual Art and Design Management	8%	1.409	66%	70%	48%
123	HBO Theatre Management	5%	1.511	85%	67%	60%
124	HBO Visuele communicatie	7%	1.232	67%	66%	55%
125	HBO Pedagogiek	7%	1.451	77%	46%	84%
126	HBO Social work	8%	1.587	78%	50%	80%
127	HBO Creatieve Therapie	8%	1.244	75%	59%	73%
128	HBO Integrale Veiligheid	9%	1.923	67%	57%	40%
129	HBO Hoger Toeristisch en Recreatief Onderwijs	11%	1.753	66%	58%	49%
130	HBO Sport en Bewegingseducatie	5%	1.388	73%	55%	51%
131	HBO Godsdienst-pastoraal werk	8%	1.291	89%	76%	60%
132	HBO Music Management	9%	1.394	57%	63%	32%
133	HBO Hogere Europese Beroepen Opleiding	17%	1.903	67%	77%	36%
134	HBO Toegepaste psychologie	11%	1.638	75%	64%	50%
135	HBO Ruimtelijke Ordening en Planologie	12%	1.852	75%	65%	43%
136	HBO Toerisme en recreatie	11%	1.699	74%	57%	48%
137	HBO Sport, Gezondheid en Management	11%	1.720	74%	59%	41%
138	HBO Productontwerp	9%	1.049	66%	60%	49%
139	HBO Culturele en Maatschappelijke Vorming	9%	1.393	75%	55%	50%
140	HBO Antroposofische Gezondheidszorg	10%	1.291	69%	41%	65%
141	HBO Erfgoedprofessional	8%	1.273	78%	53%	45%
142	HBO Autonome beeldende kunst	11%	782	73%	60%	46%
143	HBO Oriëntaalse Talen en Communicatie	32%	1.636	55%	56%	19%
	HBO voltijd	7%	1.931	62%	76%	75%